

Iets over het Brandwezen te Amsterdam in vroegere eeuwen en over de Slangbrandspuiten.

DOOR

Mr. N. DE ROEVER.

't Is een bang gezicht, als zich bij avond het zwerk rood kleurt van den vuurgloed, als de vlammen in lange tongen boven de huizen zichtbaar worden en in den dikken rook, die opstijgt, een vonkenregen warrelt, die het gevaar in wijder kring verbreidt. 't Is een bang gezicht, al weten we, dat een uitmuntend ingerichte brandweer wonderen zal doen om het woedende element te bedwingen en assurantie-maatschappijen aan den benadeelden eigenaar wiens huis en have in vlammen opging, aanstonds klinkende munt tot schadevergoeding zullen uitbetalen. 't Is een bang gezicht! Maar nog vrij wat banger, angstverwekkender was het vroeger, in een tijd toen de bluschmiddelen gering waren en de brandverzekering nog onbekend was. Thans moge het voorkomen, dat in lage geldzucht een onverlaat brand sticht in eigen huis of goed, vroeger had men dit alleen van den landsvijand te wachten, die, wanneer hij den fakkel zwaaide binnen der stede muren, ook zeker was, dat na weinige uren de kroode haan zou kraaien boven een goed deel van de lichtbrandbare houten stad.

Hevige branden, waarbij geheele steden in de asch worden gelegd, zijn in onze dagen en in ons land gelukkig zeldzaamheden, maar vroeger waren ze dat niet. Iedere stad kan in hare geschiedboeken zulke noodlottige feiten aanwijzen. Amsterdam is in de 15^e eeuw twee malen bijna geheel in vlammen opgegaan, en dat het vuur niet alles verteerde was deels aan toevallige gelukkige omstandigheden, of aan de ligging der stad en den overvloed van water te wijten, deels was het gelegen aan de bijzondere zorgen, die de magistraat te allen tijde aan het voorkomen van brand en aan het brandwezen wijdde, zorgen waarvan het nageslacht nog de bewijzen ziet in de uitvoerige, weldoordachte brandkeuren van overheidswege afgekondigd.

Wij wenschen een kort overzicht van die keuren te geven; geen geschiedenis van het brandwezen, — daarover zou men een lijvig boek kunnen schrijven, — geen dorre op-

semming van plaatsen uit keurboeken, reglementen of instructiën — ik geloof, dat de lezer daarmede niet gediend zou zijn; — niets meer dan een overzicht, waaruit de lezer zich in algemeene trekken een beeld kan vormen van het brandweerwezen en zijne ontwikkeling tot op onzen tijd.

Wie in 't begin der vijftiende eeuw een wandeling door Amsterdam had gemaakt, zou alles behalve den indruk hebben gekregen, dat hij in een stad verkeerde, die over weinige jaren reeds de voornaamste koopstad van Holland zou worden genoemd. Lage houten huizen met riet gedekt tusschen pakhuizen en open plaatsen, hooischulpen en vee-stallen, slechts hier en daar een steenen huis of kamer, de woonplaats van een rijk koopman: zoo zag de stad er in de meeste buurten uit; alleen in den omtrek van den Dam was wat meer weelde. Bestrating weinig of slecht; beschoeiing van wallen niet veel beter; aan den walkant lootsen, bakken, vuilnishokken en over het water hangende inrichtingen van huiselijk gebruik, die men thans een verborgen plaatsje in het huis heeft aangewezen. Varkens en ganzen liepen onbelemmerd langs den weg, die nog niet door een rooilijn afgepaald, hier eens breed, elders smal was, en die voorzeker niet overal recht door zal hebben geloopt. 't Was dan ook zoo precies niet noodig; als de voetgangers er maar door konden; rijtuigen en wagens waren zeldzaamheden; het goederenvervoer ging te water. De stad, volgebouwd met al dat getimmerte van hout, dat meestal niet geschilderd, maar geteerd was, liep steeds groot gevaar door brand veel te lijden. De regeering was er daarom op uit het gevaar te beperken, hoofdzakelijk door maatregelen, die brand konden voorkomen maar ook door zoodanigen, die een brand, eenmaal ontstaan, konden bedwingen. Van oudsher vinden we reeds bepalingen op 't hakken van bijten bij besloten water, op 't bouwen van huizen, waartoe het bezigen van hout en van ongeleemd riet verboden werd. Maar het schijnt, dat de burgemeesters uit dien tijd aan de bouwreglementen dien klem niet wisten bij te zetten van tegenwoordig; althans nog in de zestiende eeuw wordt die keur telkens hernieuwd, waaruit blijkt, dat de huizen van hout toen nog geen zeldzaamheden waren. Niet alleen bracht ieders belang mede zijn vuur en licht te bewaren, maar het was zelfs een plicht, die den burger werd opgelegd, en welks verzuim hem 'duur te staan zou komen. Bepalingen omtrent het bouwen van ovens en het hebben van haardsteden zijn reeds in den oudsten tijd bekend geweest. Ten stadhuize werd een register van de haardsteden gehouden. Er is niets van over, maar van elders weet men dat omstreeks 1470 Amsterdam 1869 haardsteden telde en op 't laatst der vijftiende eeuw 1919.

Gelijk de burgemeesteren in alles aan het hoofd stonden en alles in 't burgerlijke beheerschten, waren ze ook bij tijden van brand opperste brandmeesters, maar in de oudste bronnen vinden we toch reeds, dat zij hunne macht gedeeltelijk opdroegen aan een twaalfstal brand- en waakmeesters, die drie aan drie in de vier brandwijken het toezicht uitoefenden en wier woorden en wenken wetten waren. Twee van die wijken waren aan elke zijde; Nieuwendijk en Kalverstraat deelden de Nieuwe, Warmoesstraat en Nes de Oude Zijde in twee langwerpige strooken. Elken nacht betrok een deel der burgers in zulk een wijk met een der waakmeesters op hunne „hoefslagen" of wachtposten aan de vesten de wacht, maar bovendien werd ten stadhuize steeds gewaakt. Elk huis had zijn waterbak en zijn met ijzeren haken voorziene brandladder, die hooger moest zijn dan de nok van het dak, maar bovendien waren er nog in elke wijk twee groote troggen, brandhaken met ringen en touwen. Dit was het materiaal, dat de stad onderhield, benevens een aantal emmers aan verscheidene openbare gebouwen.

Wie in zijn huis brand ontdekte was op zware boete verplicht aanstonds naar buiten te loopen en brand te roepen om daarmede zijn bureu te waarschuwen. Zoodra 't bericht ten stadhuize werd vernomen of de vlammen zichtbaar werden, klepte de waker de brandklok en daarmede was het sein gegeven tot een algemeenen opstand. Leder burger moest met zijn brandblusmiddelen, met ketels, leeren en troggen naar den brand snellen. Zijn wapens moest hij thuis laten, want dat kon, oordeelde wijselijk de magistraat, bij vechtpartijen, die, hoewel streng verboden, lang geen zeldzaamheid waren, maar aanleiding tot ongelukken geven. Zijn ketelhoed of helm mocht hij echter op 't hoofd zetten, dat zou hem beschutten voor hoofdwonden. De timmerlieden waren verplicht op te komen met brandbijlen, om zoo noodig de brandende planken van belendende huizen te kunnen afkapen of te helpen, wanneer de brandmeesters het noodig oordeelden om, ter beteugeling van den brand, sommige huizen om te halen. In dit geval kregen de eigenaars van die huizen schadevergoeding van den magistraat, die de uitbetaalde som omsloeg over de huizen, welke door het omhalen waren gebaat geworden. Men dacht er wel aan de eigenaars van omgemaalde, niet die van verbrande huizen schadeloos te stellen.

Tot op de vijftiende eeuw waren de lederen brandemmers niet bekend. Ze schijnen in België te zijn uitgevonden en vonden natuurlijk veel bijval omdat ze lichter en daardoor gemakkelijker in 't gebruik waren en bij 't nederwerpen niet zooveel ongelukken veroorzaakten. Stond

nu een huis in brand dan werden de leeren tegen de muren gezet en op die leeren schaarden zich een keten van mannen die van elkaar gemakkelijk de volle emmers konden aannemen.

De burgers vormden nu dubbele rijen, waarvan de eene zijde de volle emmers aan- en de andere de ledige zoodra ze naar beneden geworpen waren weer terug voerde. Het blusschen door middel van brandemmers ging steeds zeer moeielijk en was daarbij voor de blusschers nog hoogst gevaarlijk. Onze plaat toont aan hoe zich dubbele rijen vormden, die de emmers af en aan voerden naar de personen, die op de brandladders stonden, en hoe deze ze overgaven aan anderen op het dak van 't brandende huis geplaatst. 't Spreekt van zelf, dat er in die emmers door dat voortdurend overreiken niet veel overbleef, en dat ze alleen aan de buitenmuren konden geleidigd worden. Met behulp van zeilen trachtte men zooveel mogelijk de belendende gebouwen te vrijwaren.

Ieder weet hoe 't tegenwoordig nog vaak bij een brand toegaat. Men beschouwde het ook toen als eene geschikte aanleiding om een pretje te hebben; men drong even hard naar voren, men stoeide en vocht en was daardoor het blusschen zeer hinderlijk. Er waren altijd handgaurwe lieden en vreemd volk, die onder den dekmantel van goed te bergen het zich trachtten toe te eigenen, en vooral schijnt men het op de lederen brandemmers te hebben voorzien gehad. Wien kon het al was hij met de beste voornemens bezield niet gebcuren, dat hij eens anders ommer medenam? Op 't stadhuis moest men wel de vermiste emmers vergoeden en de verkeerd bezorgde terechtbrengen, maar 't schijnt, dat nu velen maar opgaven, dat hun emmer verloren was, iets wat de stad nog al duur te staan kwam. Daarom bepaalde een keur van 1467, dat niemand in 't vervolg brandemmers in huis mocht hebben, 't geen zooveel zeggen wilde als: „de stad zorgt voor de brandemmers, wie er nog een heeft zal geacht worden die gestolen te hebben.” Of 't veel geholpen heeft valt te betwijfelen; 't blijkt dat in de zestiende eeuw weder aan particulieren vergund werd eigen brandemmers te hebben. Ook 't rumoer en de herrie schijnen hand over hand te zijn toegenomen. Daarom bepaalde de magistraat in 1481, dat voortaan vrouwen en kinderen beneden achttien jaren thuis moesten blijven; dat de mannen gewapend naar de hoefslagen zouden loopen, doch dat zes overburen en drie bureu ter wederzijde op de plaats des brands zouden blijven om te helpen.

Door het betrekken van de hoefslagen van de veiligheid van de stad aan de buitonzijde nu wel verzekerd, maar de brandweer moest nu uit andere krachten geroepen worden. De magistraat meende daartoe aangewezen personen te vinden

in de broeders van 't St. Joosten- of dragersgilde (korendragers, Bierdraggers, turfdragers enz.), wien het aandrigen van water zeker niet moeielijk zou vallen. Maar de zorg van de overheid ging verder. Wij hebben in de stad, dacht zij, een aantal mannen, die de wapenen niet dragen, die gewoonlijk niet veel uitvoeren en daarom bij buitengewone gevallen de handen wel eens uit de mouw mogen steken zonder dat het hun schaden zal. Daardoor zal de wakkere burgerij op hare hoefslagen kunnen te blijven. Zij leven immers gedeeltelijk op kosten der burgerij, omdat ze geen belasting betalen; hiermede stellen we hen in de gelegenheid zich wederkeerig verdienstelijk te maken voor de burgers. En zoo kwam de bepaling in de wereld; dat voortaan ook de Cellebroeders, de Paulusbroeders en de Mindebroeders, benevens alle andere kloosterbroeders ter brand zouden loopen. Heel aangenaam zullen die heeren dat wel niet gevonden hebben, maar 't hielp niet veel, de magistraat eischte gehoorzaamheid. Bijna een eeuw lang hebben St. Joost en de kloosterbroeders de branden gebluscht, doch toen de laatsten de stad moesten verlaten, hebben de makelaars, waagdraggers, timmerlieden, metselaars, schuiftenvoerders en het zeevolk van hen overgenomen.

Het gebeurde inmiddels maar al te dikwijls, dat er brand geklept werd van de toren van 't stadhuis. Gaandeweg werden de bepalingen tot het voorkomen van brand scherper. Wie geen schoorsteen had mocht geen vuur branden. Bakkers en smeden en allen, die in hun bedrijf vuur gebruikten, mochten niet voor een bepaalden tijd hunne ovens aanmaken en waren verplicht om 't op een vastgesteld uur weer te dooven. Niemand mocht brandende kaarsen tegen den muur kleven. De schout zou de contraventeurs wel weten te vinden. Brandbare stoffen moesten 's nachts behoorlijk weggeborgen en gedekt worden. Smeersmouterijen, zeepziederijen, pottbakkerijen en dergelijke gevaarlijke beroepen werden buiten de stadsmuren verwezen; leer bereiden, vlas spinnen, teer koken en olie slaan mocht alleen bij klaarlichten dag geschieden; geen heete asch of vuil stroo mocht in de vuilnisbakken of schuiten geworpen worden. In elke kwartier van de stad werden plaatsen aangewezen, waar de stad een depôt van met haar wapen geteekende brandemmers vestigde; brandleeren werden voor stads rekening op allerlei plaatsen gebracht, met het verbod om ze weg te halen, en den burgers werd opgelegd om in tijden van brand en droogte tobben met water voor de deur te zetten en 's nachts een lantaarn te zetten voor het huis, als de brandklok werd geluid. Er werden strenge bepalingen gemaakt op 't ontvreemden van brandemmers en 't uitschrappen van de merken, die particulieren er op hadden laten schilderen, en evenzeer op de ongeregeligheden

die bij brand plaats hadden. Vechten werd met verlies van 't poorterschap gestraft, en streng verboden werd het naar beneden werpen der ledige of der gevulde emmers met het doel om anderen daarmede te hinderen of te kwellen.

Het viel nog al eens voor, dat er helpers bij den brand gekwetst werden. Wie zorgde voor die ongelukkigen? Niet de stad, maar de gezamenlijke bureu van het tooneel van den brand. De regeering deed behalve het maken van keuren niet zeer veel en liet de uitvoering van velerlei maatregelen aan de brandmeesters van elk kwartier over. Zij moesten toezicht houden op brandemmers, leeren enz. Maar die heeren maakten het zich niet moeielijk, zoodat het telkens bleek, dat de brandemmers van particulieren bij brand onbruikbaar waren. Dit spoorde den magistraat aan om weder particulieren het hebben van brandemmers te verbieden. In 1640 bepaalde een keur, dat ieder eigenaar van een huis 't welk meer dan 12 caroli guldens huurwaarde had, der stad een lederen brandemmer van acht stuivers waarde of evenveel in geld moest geven en dat brouwers, zeepzieders, verwers, teerkoopers en dergelijken er nog twee bij moesten doen. Wie bovendien een eigen brandemmer wilde hebben mocht dien aanschaffen; mits hij hem merkte en 't merk ten stadhuize liet inschrijven. De stad zou al die emmers onderhouden, maar onder den naam van „emmergeld” aan elk huis jaarlijks een oortje laten ophalen.

Toen die belasting er eenmaal was, schijnt zij te zijn gebleven, in weerwil dat op 't laatst der zestiende eeuw de bepaling weer werd ingevoerd, dat elk huis een brandemmer moest hebben. De magistraat is op dit punt blijikbaar dikwijls van opinie veranderd. Een merkwaardige bepaling dagteekent uit het jaar 1541. De regeering stelde toen vast, dat hij door wiens verzuim brand was ontstaan, gehouden was der stad en de overige beschadigden de gelden te „beteren”. 't Was er der regeering om te doen de burgers tot voorzichtigheid aan te sporen; van 't beteren der schade zal in de meeste gevallen geen sprake geweest zijn. Hij, wiens eigen goed verbrandde, zal gewoonlijk wel niet veel over gehouden hebben voor anderen. Inderdaad was schadevergoeding ongerijmd, toen brand als een straffe Gods gold. In lateren tijd werd brand altijd te veel als overmacht beschouwd om lang naar de oorzaak te zoeken, of de persoon die in de eerste plaats zelf de schade leed van zijn onvoorzichtigheid, nog de schade van anderen te laten dragen.

In 1597, tegelijk met het wederinvoeren der brandemmers, werd de stad in negen wijken en twee buitenwijken verdeeld, en aan het hoofd van elke wijk drie brandmeesters gesteld, die toezicht op het brandwezen moesten

houden. In tijden van gevaar werden ze bijgestaan door den fabriekmeester, den stads-timmerman en den stadsmetselaar, met het stads-werkvolk, maar overigens hadden zij alleen 't maar voor het zeggen, zoo ze vonden, dat ovens te dicht bij houten muren stonden, dat de vuurhaarden en schoorsteenen niet in orde waren, of dat de opslag van brandbare stoffen te dicht bij oven, vuurhaard of schoorsteen lag. Als teeken van hun waardigheid droegen ze een brandmeestersstok van 7 à 8 voet lang, rood geverfd en met het stads-wapen er boven op. Voor 1597 wordt van dien stok geen melding gemaakt; het schijnt da thij eerst toen is ingevoerd.

In latere ordonnantiën zijn de bewoners van huizen weer ontslagen van de verplichting om een brandemmer te onderhouden, maar het aantal beroepen verplicht om een zeker getal daarvan te bekostigen, is daarbij verder uitgebreid. De stad bleef op enkele plaatsen hare depôts van brandemmers houden en liet bordjes met de afbeelding van een brandemmer schilderen en voor zulke depôts hechten. De brandmeester ging in dien tijd, in 't midden van de zeventiende eeuw, niet meer alleen ter inspectie rond maar kapitein en luitenant gingen mede. Schutterij en brandweer begonnen toen hand aan hand te gaan. De kriegsraad stelde brandmeesters aan en de schutters werden van lieverlede de rustbewaarders, toen niemand zich meer hield aan de keur om bij brand thuis te blijven.

De brandblusmiddelen waren tot in de tweede helft der zeventiende eeuw in zulk een kinderlijken staat, dat gebouwen eenmaal door het vuur aangetast, weldra in rookende puinhoopen verkeerden. In vromen zin erkende ons voorgelacht dan ook steeds, dat het beteugelen van den brand meer aan goddelijke bescherming dan aan de toegeschoten hulp te danken was.

„Men bluscht geen vier, zoo Godt ons niet beschermt,” zegt Vondel in zijn gedicht op het verbranden van de Nieuwe Kerk in 1645. Het is te begrijpen, dat vooral bij zulke hooge gebouwen aan blussen haast geen denken was. Geen leer reikte zoo hoog. Op de plaat, die den brand van 't stadhuis den 7den Juli 1652 met de blusmiddelen van die dagen voorstelt, zien we hoe gebrekkig het toen nog toeging.

We zien op die plaat, dat er een groote brandspuit wordt aangesleept. Wagenaar zegt, dat in het midden der zeventiende eeuw zijn ingevoerd „groote en zwaare brandspuiten aan ieder van welke eene lange kromme koperen pijp geschroefd wordt door welke het water tot op het dak van 't brandende huis kon gespooten worden.”

Nu zou men uit dit bericht in verband met de plaat allicht besluiten, dat bij dien stadhuisbrand reeds zulke brandspuiten gewerkt hebben. Dit is echter het geval niet.

De plaat is geheel als een fictie te beschouwen van Jan van der Heijde. In de uitvoerige brandkeur van Januari 1652 wordt met geen woord van spuiten gerept. Eerst na den stadhuisbrand schijnt de regeering er op uit te zijn geweest om een soort brandspuiten, die in Duitschland reeds bekend waren, hier in gebruik te stellen, hopende daarmee zulke zware branden voor goed tegen te gaan. De eerste schijnt omstreeks 1654 te zijn in 't vuur gebracht.

De stadsregeering had er van lieverlede 58 van aangeschaft, hetgeen eene uitgaaf van 28700 gulden had veroorzaakt. De groote brandspuiten kosten 1000 à 800; de middelsoort 300 en de kleine 80 gulden. Het verdere materiaal bestond te dier tijde uit 12600 brandemmers, à 38 stuivers, 584 brandleeren à 6 gulden, 200 brandhaken à 4 gulden en 43 brandzeilen à 80 gulden. Alles te zamen had dus ongeveer f 32200 gekost.

Men had zich van die oude spuiten veel voorgesteld, maar het was bij elken brand gebleken, dat ze aan de verwachtingen niet beantwoordden. Ze waren letterlijk onbruikbaar bij branden, die in achterhuizen woedden of in steegjes en slopjes, waarin de spuit niet kon gebracht worden. Het kwam meermalen voor, dat door het instorten van gevels dezelfde ongelukken plaats hadden als indertijd toen nog alleen de brandleeren en brandemmers gebezigd werden, want die spuiten moesten bijna vlak voor het brandende gebouw gebracht worden en de waterbak moest door het aandragen van water worden vol gehouden. Dit haperde nog al eens, zoodat de spuit nooit geregeld kon doorwerken. Ze waren bovendien zoo lomp en zwaar, dat ze slechts door paardenkracht konden voortgesleept worden en vereischten een groot aantal van pompers. Het onderhoud schijnt jaarlijks ook geen onbelangrijke som te hebben bedragen. Van der Heijde begrootte die op 6 pCt., kosten die bezwaard waren voor het groot binnenlandsvaarders-, het turfdragers-, het bierdragers- en 't koren-metersgild, die ieder een dier spuiten moesten onderhouden. Deze gilden leverden het personeel voor den brandspuitdienst. Men ziet dat de makelaars, timmerlieden, metselaars en waagdragers van deze verplichting ontheven waren. De schuitenvoerders bedienden de spuiten in de havens bij scheepsbranden.

Commelin zegt zeer oolijk, dat die gilden „gebeneficiert” waren met de behandeling der spuiten; — dan 't valt te betwijfelen of de gildebroeders van dezelfde meening waren als hij.

Bezwaren zoo groot moesten kundige en vindingrijke mannen aansporen om naar verbetering in den vervaardigden toestand om te zien. Jan en Nicolaas van der Heijde te Gorinchem geboren (de eerste in 1637)

gebroeders rijk van geest, die vuurig in het vuur
en water, bezig houdt de zoekende gedachte

gelijk hun lofdichter de landmeter J. van Petersom ¹ in 't
„Bericht wegens de nieuw geïnventeerde slangbrandspui-
ten” (Amsterdam 1677), zegt, peinsden op middelen ter
verbetering en hadden het voorrecht ze te vinden. Dit
broederpaar had reeds in dienst der stad doorslaande be-
wijzen van kunde en genie gegeven, Jan, buitendien een
verdienstelijk schilder van stadsgezichten, als uitvinder van
de in 1664 ingevoerde stadslantaarns, Nicolaas als land-
meter en als generale opziener der schutsluizen en wateren
der stad. Door hunne uitvinding had er het eerst binnen
Amsterdam eene geheele revolutie in het brandwezen plaats.
Zij bedachten de koperen spuit te vervangen door buigbare
uit leder of dik zeildoek gemaakte buizen, die ze den naam
van slangen gaven, en die lang genoeg waren om ze overal
te kunnen brengen waar men ze wilde hebben. De spuit
behoefde nu niet zoo dicht bij het brandend huis te staan
en was zoo ingericht, dat ze het water opzooq uit een ver-
gaarbak die zoo dicht mogelijk bij het water was geplaatst.

Geen brand zo groot of fel of snel int overhaalen
Die 't machtig slangennat niet vaardig uit kan maalen.

konden de Van der Heijde's met een weinig grootspraak,
die hen voorzeker te vergeven is, op een bord in het voor-
huis van hun woning laten schilderen.

De genomen proeven voldeden zoo goed, dat in 1672
de eerste slangbrandspuit werd aangekocht en Jan en Ni-
colaas van der Heijde tot generale brandmeesters werden
aangesteld.

Het was natuurlijk dat de Van der Heijde's, vóór zij
over de inrichting der slangbrandspuiten tevreden waren;
vele pogingen hadden zien mislukken of met twijfelachtig-
gen uitslag hadden zien bekrond. Even natuurlijk was
het, dat al die proeven de gebroeders op groote sommen
waren te staan gekomen en dat ze niet gaarne zagen dat
anderen door het namaken van hun fabrikaat voordeelen
zouden trekken, waarop zij door de uitvinding recht had-
den. Ze vroegen daarom octrooi voor 25 jaren op hunne
uitvinding van de Staten-Generaal der Vereenigde Neder-
landen, van de verschillende Provinciale Staten en van de

¹ Het komt mij voor, dat deze lofdichter, die de functie van stads-
timmerman bekleedde, ten opzichte van onze gebroeders een eenigszins
dubbelzinnigen rol speelde. Eene memorie tegen de invoering der slang-
brandspuiten in 't zelfde jaar 1677 bij Burgemeesteren ingediend, werd
door hem als eerste ondertekenaar gesteund.

stad Amsterdam. ¹ Sedert 21 September 1677 voerden ze dan ook den titel van geotrooicerde brandspuitmakers. Waar hunne werkplaats gelegen was kan men niet bepalen, tenzij men wil aannemen, dat zij aan de woning van een hunner gehouden werd. Jan woonde in 1677 op de Reguliersgracht in een huis genaamd Haerlem, en Nicolaas de Nieuwe Teertuinen in de Roode Galei. Zeker is het, dat ze daar ieder een magazijn hadden alwaar een compleete slangbrandspuit met al zijn toebehooren voor f 250 te koop was.

Het portret hiernevens stelt Jan van der Heijde voor. Van Nicolaas van der Heijde, noch van Jan van der Heijde de Jonge zijn, voor zoover ik weet, portretten bekend. Om toch een enkel souvenir aan deze twee verdienstelijke burgers te hebben facsimileerde ik hunne handteekeningen.

In 1673 werden de oude groote spuiten voor 't laatst gebruikt en gaandeweg zooveel spuiten in slangbrandspuiten veranderd, dat er in 1677 reeds vijftig waren, een getal dat in 1677 nog met vijftien werd vermeerderd, tot eindelijk in 1679 het besluit werd genomen om de vermaakte spuiten door kleinere slangspuiten te vervangen en een 30tal kleine spuiten nog daarbij aan te schaffen.

Middelerwijl hadden de gebroeders Van der Heijde zich in weerwil van voortdurende tegenwerking een groote reputatie verworven, zeker niet verminderd door de uitgave van een „Bericht wegens de nieuw geïnventeerde en geotroyeerde slangbrandspuiten” waarvan de eerste druk in 1677 (bij Jan Rieuwertszoon voor de auteurs gedrukt) het licht zag, en dat in 1690, met een aantal schoone kunstplaten verrijkt, op nieuw werd uitgegeven door Jan van der Heijde en zijn zoon Jan van der Heijde de Jonge, een verdienstelijk waterbouwkundige, die sedert zijne aanstelling, op 16 Maart 1682, in de plaats van den overleden Nicolaas van der Heijde, niet weinig tot de verbetering van de uitvinding bijdroeg. Aan hem was grootendeels het systeem van slangbrandspuiten met dubbele werking te danken, dat in 1698 de brandspuit tot zijn uiterste perfectie bracht. De dubbele werking bestond hierin, dat de spuit het water terzelfder tijd opzoog uit de gracht of brandput, als ze het aan de andere zijde in de pijpen perste. Daarmede was de waterbak onnoodig geworden. Reeds lang

¹ Na verloop van dien tijd verzezen op verscheidene plaatsen fabrieken van slangbrandspuiten, maar 't fabriekaat van de Van der Heijdens bleef steeds het meest in trek. Dat mag men afleiden uit het feit, dat omstreeks 1725 Jan van der Heijde de Jonge een proces begon tegen een Deventerschen brandspuitfabriekant, die zijn merken had nagemaakt. Wagenaar verzekert, dat de Amsterdamsche fabriek zijn afnemers niet alleen buiten de Nederlanden, maar zelfs buiten Europa telde.

¹ Onze plaat: de brand van 't Oude stadhuis van Amsterdam in 1652 is eene reproductie van een der prenten in dit werk voorkomende.

te voren was het oude materiaal buiten dienst gesteld en verkocht, de waterbakken, die bij de eerste slangbrandspuiten nog noodig waren, volgden denzelfden weg, maar de brandemmers bleven.

Men zou meenen dat de Van der Heijde's geldelijk bij hunne uitvinding wel moesten gestaan hebben. Dit schijnt echter niet het geval te zijn geweest. Van de stad kregen zij voor de uitvinding wel is waar eene premie van f 3000, maar ze betoogden meermalen, dat daarmede hunne onkosten nog maar even voor de helft gedekt waren. Bovendien genoten de beide broeders en later vader en zoon slechts een jaarwedde van f 315 te zamen. Te vergeefs drongen ze op verbetering aan en om schadevergoeding voor 't bederven van hunne woning en hunne kleederen. Hunne klachten werden niet eer verhoord dan in 1685, toen den vader f 315 (als opzichter der lantaarns had hij een afzonderlijk tractement)¹ en den zoon f 1115 wedde werd toegestaan. Ze hadden respectvelijk om eene wodge van f 600 en f 2000 gevraagd.

Omstreeks 1680 verplaatste Jan van der Heijde woning en werkplaats naar de Koestraat. Hij had op den 27sten April 1679 in 't Heerenlogement van burgemeesters en thesauriers gekocht een erf met het opstal daarop staande, zijnde een gedeelte van het vroegere Oudezijds Groot-school, en uitkomende in de daarachter gelegen Hoogkamersgang, voor de som van f 2970. Daar woonde hij in 1682 met zijn zoon Jan, daar overleed hij den 23sten Maart 1712² op hoogen leeftijd. De fabriek bleef daar gevestigd, ofschoon Jan van der Heijde de Jonge toen op de Fluweelenburgwal over de Pijlstoeg woonde en in Mei 1721 verhuisde, een gracht verder over de St. Annastraat, alwaar hij tot zijn dood, 5 Januari 1726, gevestigd bleef. Zijn broeder Samuel van der Heijde, die hem opvolgde, woonde echter weder aan de fabriek in de Koestraat. Deze was generale brandmeester van 1725 tot 1729, toen ook hij overleed en den 21sten Februari 1729 door Pieter Almenum werd opgevolgd.

¹ Aan deze betrekking was eene jaarwedde van f 2000 verbonden. Zijn opvolger Jacobus Gantelo, aangesteld 29 October 1712, genoot echter slechts een salaris van f 700. Na hem kwamen 9 Januari 1725 Maarten Verheul, overleden 8 November 1760; 1761 Willem van Ingen, overleden 29 Augustus 1791; 20 Juni 1791 Cornelis van Malsum.

² Elders vindt men opgegeven, dat hij den 28 September overleed. Dit is onjuist.

Evenals vier leden van de familie Van der Heijde bij opvolging het generale brandmeesterschap bekleedden, ging dit ambt ook bij de Almenum's van vader op zoon over. Pieter overleed 18 November 1746 en Wybrand volgde hem op. Arend, zoon van den laatsten, werd bij besluit van 15 Juli 1763 op twee-en-twintigjarigen leeftijd tot assistent van zijn vader benoemd, en kwam na zijns vaders dood, voorgevallen 24 Juni 1770, gehooft in zijne plaats. Hij bekleedde het ambt slechts veertien jaren, want hij overleed 25 Maart 1784. Toen werd Willem Somer, op het tractement van f 800, dat alle Almenums genoten hadden, tot brandmeester aangesteld. Hij zag dit tractement bij besluit van 20 Juli 1796 tot f 1200 vermeerderd. Als assistent werd hem in Augustus 1796 Wybrand Almenum toegevoegd, die hem voorzeker zou opgevolgd zijn, indien in October 1800 zijn dood niet ware tusschen beide gekomen. Van dat oogenblik af aan werd de brandspuitfabriek gescheiden van het generale brandmeesterschap. Willem Somer verhuisde tot bij de Kloveniersburgwal en Harmanus Corri en Jaques Ferdinand Buseker, die hem opvolgden, woonden elders.

Inmiddels was de fabriek in de Kocstraat in de familie Almenum blijven bestaan tot in 1854, toen Arend Almenum overleed en zijn opvolger J. H. van der Willige haar onder de firma „de Erven Arend Almenum” voortzette. Nog veertien jaren hield hij de zaak aan. Toen noopten gezondheidsredenen hem om rust te nemen. Hij verkocht het huis aan de stad, die op de plaats der fabriek een avondschool voor volwassenen wilde doen verrijzen. Terstond werd het afgebroken, doch eenige voorwerpen, die tot versiering van de voordeur en van 't voorhuis hadden gediend, bleven gespaard.

Het snijwerk boven de voordeur, waarvan hier de afbeelding gegeven wordt en dat figuurlijk de macht van het water over 't vuur en van 't licht over de duisternis voorstelt — (aardig is 't dat de lamp die in het snijwerk voorkomt een origineel is, en waarschijnlijk het eenige bewaarde exemplaar van de nieuwe lampen, waarmede de stad in 1664 verlicht werd) — verhuisde naar 't archief en twee borden, beschilderd met verzen zoo op de slangbrandspuiten als op de stadsverlichting betrekking hebbende, kwamen door de zorgen van mr. Ieronimo de Vries Vzn. op 't Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te land. Jammer, dat de twee koperen stooplouningen in de gedaante van slangen niet evenzeer bewaard zijn geworden.

De inrichting van de brandweer, op den voet zooals ze door Jan van der Heyde begeerd werd, was omstreeks 1685 tot stand gekomen, en de uitgewerkte brandkeur, die den 8sten April van 't zelfde jaar werd afgekondigd, regelde alles op eene wijze, dat men in de eerste eeuw

aan gech nieuwe behoefde te denken en het met enkele alteratiën afkon. Die keur mag men voorzoker als het werk van den verdienstelijken brandmeester aanmerken.

Wij willen ten slotte daaruit eenige kennis over het brandwezen van de vorige eeuw opdoen.

Een aantal bepalingen ter voorkoming van brand uit de vorige keuren bijna woordelijk overgenomen, slechts hier en daar verscherpt of naar de behoeften des tijds uitgebreid, zijn in 't eerste deel dier keur opgenomen. Het toezicht op het naleven dier verordeningen en op het doen van de brandschouw, benevens het in orde houden der brandblusmiddelen, werd den brandmeesters opgedragen, die tevens gelast werden bij die brandschouw — het onderzoeken of omtrent het plaatsen van ovens en het bergen van brandbare stoffen de keuren werd in acht genomen geschiedde door de kapiteins en officieren van elke wijk — tegenwoordig te zijn.

Werd er brand ontdekt dan moesten de ratelwachts brand roepen, de brandmeesters opkloppen en de bewoners der huizen, waar blijkens de aangeslagen bordjes, brandemmers bewaard werden, waarschuwen. De torenwachter van den naastbij gelogen toren moest twee brandende lantaarns aan de zijde van den brand en een aan de andere zijde ten toren uitsieken; de regeering en hooge ambtenaren moesten zich op 't stadhuis en de schutters en soldaten zich gewapend op hun loopplaats verzamelen, terwijl de schutterij van de aangrenzende wijken aanstonds het terrein moest afzetten. Inmiddels hadden zich op 't geroep van brand de aagewezen gildebroeders, „geaffecteerdens tot de spuiten”, gelijk ze genoemd werden, bij de spuit hunner wijk — er waren evenveel spuiten als wijken — vereenigd. De brandmeester van de wijk ontsloot het spuihuisje en aanstonds begaf zich de troep naar den brand om zoo mogelijk den prijs op het eerst-watergeven te verdienen, een som die aan den brandmeester der spuit werd nitbetaald door thesauricren, om hem van het personeel 't verbrande huis terug te vorderen.

De verdeeling dier som onder de rechthebbenden ging op eene vernuftig bedachte wijze. Elke spuit had een personeel van zes- of dertig man, die elk een penning¹ met een nummer er op hadden ontvangen. Wie bij de brandspuit kwam, gaf terstond zijn penning aan den brand-

¹ Deze penning van koper gegoten vertoonde aan de eene zijde de afbeelding van het staatswapen met het nummer van de wijk en dat van den spuitgast, aan de keerzijde die van een slangbrandspuit. Men kan hem afgebeeld vinden op de prent voorstellende den Dam met het effect der geëtrooseerde slangbrandspuit, in het werk van Van der Heyden, uitgave van 1733.

meester. Deze kon nu uit de nummers zien wie aanwezig waren geweest. Zij, die te laat kwamen of de afwezigen werden beboet en kregen natuurlijk niets van den verdienden prijs. Was de bemanning niet in voldoende getale opgekomen, dan kon de brandmeester, kenbaar aan zijn langen stok, vreemd volk pressen. Wie aan het bevel van den brandmeester weigerde te voldoen, verbeurde hoed of opperkleed. Aan 't einde van elk jaar werden alle boeten gelijkelijk onder de „geaffecteerdens” verdeeld. Dit was de eenige geldelijke belooning, die voor den betoonden dienstijver den spuitgasten werd gegeven.

De regeering was nog steeds even bang voor vreemdelingen als in de vorige eeuwen. Zij kregen streng bevel om bij gelegenheid van brand hunne herbergen niet te verlaten. In 1622 waren er dan ook zulke wondere dingen van vreemde brandstichters gelukkig nog bij tijds ontdekt of door het strenge toezicht voorkomen, dat die voorzorg alleszins begrijpelijk was.

Een der grootste bemoeiingen van den generalen brandmeester was het oefenen der spuitgasten. Elke spuit moest eens of twee malen 'sjaars worden „geexerceerd”. Dit geschiedde op de Beurs. De van der Heyde's hebben er over geklaagd, dat dit zooveel tijd in beslag nam. De brandmeester had bovendien te zorgen, dat na den brand de spuit weer in orde gebracht, de slangen goed gedroogd en in de spuithuisjes het ontbrekende materieel weder werd aangevuld. Voorts was hem, gelijk we reeds zeiden, de inspectie der brandblusmiddelen toevertrouwd. Behalve de generale brandmeester, die door de stadsregeering werd aangesteld, waren er in elke wijk twee brandmeesters, die ieder uit een drietal op voordracht van de kapiteinen der wijk door de kolonels der schutterij werden benoemd. In 't begin der zeventiende eeuw moesten deze brandmeesters uit de patriciers en zelfs uit de regeeringsleden gekozen worden; later was dit het geval niet meer, doch steeds heeft men er personen uit den welhebbenden stand, kooplieden, werkbazen en winkeliers toe benoemd. Het was steeds een post van vertrouwen, waarvoor niet jan-en-alleman in aanmerking kwam. Als onderscheidingsteeken hadden zij, behalve den rooden stok met het stadswapen beschilderd, een klein eveneens rood met 't stadswapen geteekend elliptisch houtje, plat aan de onder- en bol aan de bovenzijde, dat gemakkelijk in de hand kon weggeborgen worden.

Niet minder uitvoerige en doeltreffende bepalingen waren gemaakt voor het geval van brand in schepen. Het zou ons echter te ver voeren om ook die hier te behandelen.

Amsterdam is den gebroeders Van der Heyde veel ver-

plicht. Hunne uitvinding was niet alleen een direkt voordeel voor den handelsstand, die — al mocht Commelin verzekeren, dat brand niet verarmt — zijn schatten, zijn pakhuizen en paleizen veiliger bezat dan vroeger, toen het alles verterende vuur menig kapitaal, met noeste vlijt gevormd, verwoestte, menig ijverig burger der armoede prijs gaf; zij was bovendien de aanleiding, dat zich te Amsterdam eerder dan ergens elders een brandweerdienst organiseerde, die ten voorbeeld aan alle andere steden kon strekken, en die een bewijs te meer is voor het beleid en het juiste inzicht der zeventiende-eeuwsche regenten.

In Van der Hoyde kozen zij den rechten man op de rechte plaats, en in de keur gaven zij blijk de behoeften van hunnen tijd te kennen en eene nuttige uitvinding goed te kunnen toepassen.
